

Nabat Beydulla qızı Cəfərova¹
ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN DİL SİYASƏTİ VƏ DİL QURUCULUĞUNUN
MÜKƏMMƏL KONSEPSİYASI

Azərbaycan Respublikasının rəsmi dövlət dili və ünsiyyət vasitəsi Azərbaycan dilidir. Azərbaycan dilinin ölkənin dövlət dili kimi elan edilməsində Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin çox böyük xidmətləri olmuşdur. Ümummilli lider Heydər Əliyev hakimiyyətdə olduğu bütün dövrlərdə öz xalqına sədaqətlə xidmət etmiş, müstəqil Azərbaycan Respublikasının Prezidenti olduğu dövrdə də (1993-2003-cü illər) xalqımızın dilinin, milli-mənəvi dəyərlərinin, onun adət-ənənələrinin dirçəldilməsi, inkişaf etdirilməsi, qorunması qayğısına qalmışdır. 1995-ci ildə 12 noyabr tarixində ümumxalq referendumu ilə qəbul olunan müstəqil Azərbaycan dövlətinin Konstitusiyasında Azərbaycan dili Dövlət dili kimi təsbit olunmuşdur [2, maddə 21].

Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycanın dövlət dilinin qorunması ilə bağlı qanun, fərman, sərəncam və digər normativ aktları ilə Azərbaycan dilinin inkişafının üzünmüddətli strateji konsepsiyasını yaratmışdır. Ulu öndər Heydər Əliyevin imzaladığı “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” 18 iyun 2001-ci il tarixli 506 sayılı fərman dilimizin tətbiqinə və inkişafına diqqətin gücləndirilməsi sahəsində mühüm rol oynamışdır. Azərbaycan Prezidenti yanında Dövlət Dil Komissiyasının yaradılması Azərbaycan dilinin-dövlət dilimizin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsinə daha səmərəli şəkildə nəzarət etmək və bu prosesi ümummilli maraqlar kontekstində tənzimləmək məqsədi daşıyırdı. Məhz həmin fərmanda dünyanın heç bir dövlətində analoqu olmayan belə bir qurumun yaradılması nəzərdə tutulurdu. Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan dilinin inkişafı naminə imzaladığı “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Dili Komissiyasının tərkibinin təsdiq edilməsi haqqında” 4 iyul 2001-ci il tarixli 766 sayılı sərəncam, “Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında” 9 avqust 2001-ci il tarixli 522 sayılı sərəncam və 2 yanvar 2003-cü il tarixli “Azərbaycan Respublikasının Dövlət dili haqqında Azərbaycan Respublikası qanununun tətbiq edilməsi” barədə 835 sayılı fərmanı ölkəmizdə dil siyasəti və dil quruculuğunun mükəmməl konsepsiyasını, onun uzunmüddətli strategiyasını və aydın proqramını verən tarixi qanunvericilik aktlarıdır.

Yüksək intellektə, zəngin dövlətçilik təcrübəsinə, yenilməz məntiqə, fitri istedadla malik olan böyük tarixi şəxsiyyətin Heydər Əliyevin imzaladığı bu sənədlərdə vətəninə, xalqına, doğma Azərbaycan dilinə sonsuz məhəbbətinin bariz nümunəsi öz əksini tapmışdır. Bu tarixi sənədlər dilimizin tətbiqi işinin daha mükəmməl səviyyədə həyata keçirilməsinə stimül vermiş, yaddaşımıza və milli-mənəvi dəyərlərimizə, eyni zamanda, əlifbamızın beynəlxalq aləmə daha yaxın olan bir qrafika ilə Azərbaycan əlifbasına keçidini sürətləndirmişdir.

Azərbaycan ədəbi dilini və xalqın danışq dilini dərinləndirən, bu dilin zəngin lüğət tərkibinə mükəmməl bələd olan və bu dilin qrammatik imkanlarından səmərəli istifadə etməyi bacaran fenomen siyasətçi Heydər Əliyev yüksək səviyyəli rəsmi məclislərdə, tribunallarda Azərbaycan dilində parlaq çıxışlar edərək, özünə böyük hörmət və məhəbbət qazanmışdır. Heydər Əliyev xalqın formalaşmasında, yaşamasında Azərbaycan dilinin rolunu yüksək qiymətləndirmişdir. Ulu öndər gənclərimizə məhz Azərbaycan dili əsasında dünyanı dərk etməyi məsləhət görürdü. Azərbaycan gənclərinə xarici dilləri - ingilis, alman, fransız, çin və s. dilləri öyrənməklə, ilk növbədə, öz Azərbaycan dilini daha mükəmməl bilməyi tövsiyə edirdi.

Azərbaycan dili genealoji təsnifata görə, türk dillərindən biri olub, Ural-Altay dilləri ailəsinin oğuz qrupuna daxildir və ən yaxın qohumları olan türk, türkmən və qaqaüz dilləri ilə birlikdə ərəzi prinsipinə görə türk dilləri arealının cənub-qərb qrupunu təşkil edir. Azərbaycan xalqının etnik əsasını təşkil edən türklər indiki Azərbaycan ərazisində eramızdan əvvəl görünməyə başlamış, birinci minilliyin əvvəlindən isə başqa mənşədən olan çoxsaylı tayfalarla birlikdə bu torpağın qədim sakinləri olmuşlar. Türk mənşəli Azərbaycan dilinin və həmin dildə danışan xalqın yaranması, başqa sözlə, bu dilin ümumi ünsiyyət vasitəsinə çevrilməsi uzun sürən, bir neçə əsr davam edən bir proses olmuşdur. Əhalinin etnik tərkibində türk tayfalarının sayı, habelə iqtisadi, siyasi, mədəni təsiri artdıqca dilin fəaliyyət dairəsi də genişlənməmişdir.

Beləliklə, tarixi mənbələrdən məlumdur ki, Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi hüquqi aktlarda təsbit olunması məsələsi hələ XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə böyük aktualıq kəsb etmişdir. Həmin siyasət indi də uğurla davam etdirilir. Bu gün rəsmi yığıncaqlarda, məclislərdə ana dilimiz qüdrətlə, təntənə ilə səslənir. Azərbaycan dilinin hərtərəfli inkişafı, onun təkcə sözdə deyil, gündəlik təcrübədə ümumişlək dilə, dövlət dilinə çevrilməsi, zənginləşərək nüfuz qazanması, dünyanın mötəbər kürsülərindən eşidilməsi ümummilli lider Heydər Əliyevin fəaliyyəti və yürütdüyü dil siyasəti ilə bağlı olmuşdur.

Yaxın tariximizdən məlumdur ki, müstəqilliyin ilk ilində, 1991-ci ildə latın qrafikalı Azərbaycan əlifbası qəbul olunsada o, bütün gücü ilə işləyə bilmirdi.

Yalnız ümummilli liderimiz bu məsələnin birdəfəlik həllinə nail olmuşdur. Azərbaycan dili milli sərvətimizdir, xalqın varlığının təsdiqidir. Bizim eşitdiyimiz və öyrəndiyimiz dil misilsiz xəzinədir. O, özünəxas bir şəkildə xalqın tarixini, mənəvi sərvətini, dövlətçilik yolunu, coğrafi mənzərəsini hişf edib saxlayır. Millətin milliliyini saxlayan onun dilidir[4]. Hazırda əsas ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş siyasi ənənə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Prezidentin “Azərbaycan Milli Ensiklopediyasının nəşri haqqında” və “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında” 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamları da öz ictimai-tarixi əhəmiyyətinə görə kifayət qədər uğurlu bir sənəd kimi qiymətləndirilir. Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı haqqında” sərəncamı (23 may 2012-ci il), “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında sərəncamı (9 aprel 2013-cü il)

dövlətçiliyimizin başlıca rəmzlərindən olan Azərbaycan dilinin istifadəsinə və tədqiqinə dövlət qayğısının artırılmasını, ölkəmizdə dilçilik elmi sahəsində vəziyyətin əsaslı surətdə yaxşılaşdırılmasını təmin etmək məqsədi daşıyır. Bütün bunlar cənab Prezidentin milli-mənəvi dəyərlərimizə, elmin və mədəniyyətin inkişafına böyük diqqət yetirdiyini göstərir.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan Respublikası bu gün bütün sahələrdə sürətlə inkişaf edir. Bu inkişaf təhsil sahəsində də özünü göstərməkdədir. Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının qanununda göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsindəki inkişaf insan hüquqları haqqında beynəlxalq konvensiyalara və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı digər beynəlxalq müqavilələrə əsaslanır, təhsil sahəsində milli-mənəvi dəyərlər və ümumbəşəri dəyərlərin prioritetliyi əsasında dünya təhsil sistemində inteqrasiya olunaraq gedir. Ölkəmizin təhsil sisteminin yenidən qurulması qabaqcıl dövlətlərin təhsil sistemlərinə inteqrasiya olunmasına geniş imkanlar açılmışdır.

İndi ən mühüm vəzifə Azərbaycan dilinin statusunun yüksəldilməsi, onun daha da inkişaf etdirilməsi, zənginləşdirilməsi, yad təsirlərdən qorunması, dövlətdə, cəmiyyətdə nüfuz dairəsinin genişlənməsinə diqqət və qayğı göstərilməsi ilə əlaqədardır. Müasir dövrdə təhsil paradıqlarının dəyişməsi, zəngin innovasiyalar, yeni təlim texnologiyalarının tətbiqi bir tərəfdən biliklər arasında əlaqənin, digər tərəfdən zəruri bacarıqların formalaşmasını ön plana çəkir.

Rəsmi dövlət dili, əsas təlim fənni olan Azərbaycan dilinin milli iftixar və qürur mənbəyi kimi daim inkişaf etdirilməsi, bu dilə məhəbbət hissi tərbiyə olunması məhz bu işin ümumtəhsil məktəblərində aparılması səviyyəsi ilə sıx bağlıdır. Ümumtəhsil məktəblərində Azərbaycan dilinin tədrisi qarşısında çox zəruri vəzifələr qoyulur. Bu da, hər şeydən əvvəl, onun dövlət dili və təlim dili olması ilə əlaqədardır. Azərbaycan dilinin öyrənilməsi şagirdlərin ünsiyyət imkanlarını genişləndirir. Kurikulum sənədində qeyd edilir ki, Azərbaycan dili təliminin məqsədi ümumi nitq və dil bacarıqlarını formalaşdırmaqla, şagirdlərin nitq mədəniyyətinə yiyələnmələrini təmin etməkdən ibarətdir. Buna görə də: nitq və dil bacarıqlarına yiyələnməklə ümumi nitq inkişafına nail olmaq; Azərbaycan dilinin düşünmə, öyrənmə və danışma vasitəsi olmasını dərk etmək; davamlı təhsil prosesində, praktik fəaliyyətdə istifadə üçün potensial bilik və bacarıqlara yiyələnmək vacib hesab edilir [10].

Azərbaycan dilinin təlimi şagirdlərin lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsinə, ən zəruri qrammatik qaydaların, ədəbi tələffüz normalarının öyrənilib tətbiq olunmasına, nitq bacarıqlarının, nitq mədəniyyətinin formalaşdırılmasına daha geniş imkanlar yaradır. Məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisinin məqsədi şagirdlərə oxu və yazını öyrətməklə yanaşı, oxuduqları və dinlədiklərinə munasibət bildirmək, dilimiz, tariximiz, mədəniyyətimiz, adət-ənənələrimiz haqqında məlumat əldə etmək bacarığı vermək, onların nitqini inkişaf etdirməkdir. Ümumtəhsil məktəblərində Azərbaycan dilinin fonetik, leksik, morfoloji və sintaktik quruluşu ilə bağlı bilik və bacarıqların öyrədilməsi şagirdlərin rabitəli nitqinin inkişafına, kommunikativ mədəniyyətinin formalaşmasına imkan yaradır. Azərbaycan dilinin qrammatik quruluşuna dair biliklər nitq bacarıqlarının formalaşmasını stimullaşdırır.

Azərbaycan dili indi çox yüksək səviyyədə, yəni onun qrammatik quruluşu, başqa sahələri yüksək olan bir dildir [1, s.19]. Ümumtəhsil məktəblərində qrammatikanın, o cümlədən morfologiyanın tədrisi dilə aid biliklərin mədəni nitq bacarıq və vərdişlərinə çevrilməsi qabiliyyətini inkişaf etdirir. Azərbaycan dilindən linqvistik materialın, yəni dil qaydalarının öyrənilməsində nitq bacarığı, nitq inkişafı, nitq mədəniyyəti amili əsas götürülür. Dil qaydalarına dair verilmiş bacarıqlar nitq fəaliyyətinin zənginliyini və düzgünlüyünü təmin edir. Ümumiyyətlə, Azərbaycan dilinin ümumtəhsil məktəblərində tədris olunması şagirdlərdə nitq mədəniyyətinin formalaşmasına xidmət edir.

Tam orta məktəbi başa vuran gənclər təhsilini davam etdirmək, müxtəlif sahələrdə işləmək üçün müasir dövrün iqtisadi, hüquqi və texnoloji çətinliklərinə hazır olmalı, onların aradan qaldırılmasında təşəbbüskarlıq və fəallıq göstərməlidirlər. Bunun üçün təkcə elmi-nəzəri hazırlıq deyil, həm də yüksək əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlər, o cümlədən dil və ünsiyyət bacarıqları əldə olunmalıdır. Hər bir şəxs müxtəlif formalı və məzmunlu mətnləri səlis, şüurlu oxumağa, yazılı və şifahi şəkildə səmərəli və yaradıcı ünsiyyət qurmağa qadir olmalıdır. Bu baxımdan, Azərbaycan dilinin bir fənn kimi təlim əhəmiyyəti böyükdür [1, s.14].

Şagirdlər Azərbaycan dilinin təlimi vasitəsilə milli mədəniyyət nümunəsi kimi, Azərbaycan dilini və onun vasitəsilə milli-mənəvi sərvətlərimizi öyrənir, əxlaqi dəyərlərə və yüksək insani keyfiyyətlərə yiyələnir, dildən istifadə etməklə digər fənləri daha yaxşı mənimsəyirlər. Ulu öndərin Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti, qətiyyətli məntiqi ilə bugünkü dövlət müstəqilliyimizin möhkəm təməli qoyuldu, milli ruh, azərbaycançılıq ideologiyası, Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi statusunun yüksəldilməsi istiqamətində qətiyyətli addımlar atıldı.

Inkişaf etmiş zəngin dil mədəniyyətinə malik olan xalq əyilməzdir, ölməzdir, böyük gələcəyə malikdir. Ona görə də xalqımıza ulu babalardan miras qalmış bu ən qiymətli milli sərvəti hər bir Azərbaycan övladı göz bəbəyi kimi qorumalı, daim qayğı ilə əhatə etməlidir. Bu, onun müqəddəs vətəndaşlıq borcudur [1, s.25].

Müstəsna xidmətləri ilə əbədlilik qazanan ümummilli lider Heydər Əliyevin mənalı həyat yolu, zəngin və çoxşaxəli irsi tükənməz ibrət məktəbidir. Ötən illərə nəzər salarkən Azərbaycan xalqının öz müdrik liderinin rəhbərliyi ilə qazanmış olduğu mühüm tarixi nailiyyətlərin bir daha şahidi oluruq. İntibah və milli şüurun oyanışı Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişi ilə başlamış, müstəqilliyimiz məhz onun sayəsində əbədi və dönməz xarakter almışdır. Ölkəmiz dünyada layiq olduğu mərtəbəyə Ulu Öndərin uzaqgörənliyi, müdrikliyi, qətiyyəti, dəmir iradəsi, zəngin dövlətçilik təcrübəsi sayəsində yüksələ bilməmişdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. A. Sadiqlı. Ümummilli lider Heydər Əliyev və Azərbaycan dili. Bakı: Mütərcim, 2011
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 1995, <https://www.e-qanun.az/framework/897>
3. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. C.1. Bakı, 1997, s.9

4. Əliyev H. Ədəbiyyatın yüksək borcu və amalı (Nitqlər, məruzələr, çıxışlar). Bakı: Ozan, 1999, 496 s.
5. Əliyev V. Heydər Əliyevin dil siyasəti / Elmi red.: N.Cəfərov. Bakı: Nurlan, 2003, 100 s.
6. Heydər Əliyev dil haqqında və Heydər Əliyevin dili. Bakı: Elm, 1998, 196 s.
7. Xudiyev N. Heydər Əliyev və Azərbaycan dili. Bakı, 1997, 281 s.
8. Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. "Azərbaycan" qəz., 2009, 8 sentyabr
9. Yusifov M. Dahi şəxsiyyətin nitq fenomenliyi. Bakı, 1997, 144s.
10. <https://www.arti.edu.az/nodupload/editor/files/>

The ideal concept of national leader gayder ahev on language policy and language structure

Abstract

Today, the 100th anniversary of the birth of national leader Heydar Aliyev was celebrated at a high level in all corners of Azerbaijan thanks to his unparalleled services to the country and people outside our country, and 2023 has found its historical reality. as the year of Heydar Aliyev. "Every Azerbaijani should be proud of his nationality, and we must preserve Azerbaijanism - the Azerbaijani language, culture, national and spiritual values and traditions", - appreciating the ideology of Azerbaijanism as an attribute of our nationality in the political arena, the life of the country, our national existence is the cornerstone of state building , stood guard over our culture, moral values and traditions. National leader, genius "...I am proud that I am Azerbaijani!" - created the concept of Azerbaijanism in the big political arena. Throughout his life, the national leader with great wisdom, patience and endurance thought about the central link in the protection of our spiritual, moral and religious values and put forward this as the basis of the life of every Azerbaijani in connection with statehood. As a result of the national self-return of the great leader Heydar Aliyev, national self-consciousness and the spirit of national freedom, the consistent language policy and ideology of Azerbaijanism, an active life image of the young generation was created. Great leader Heydar Aliyev made the mission of Azerbaijanism the main focus of his policy and worked hard to develop national and moral values. Citizens of the current generation of independent Azerbaijan, well-meaning figures of our society are confidently moving forward on a solid moral foundation.

Key words: Great leader Heydar Aliyev, Azerbaijani language, ideology of Azerbaijanism, state, politics, national and moral values, young generation.

RƏYÇİ: dos. S.Abbasova